

του Δημήτρη Γεωρ. Μαρκαντωνάτου
Φιλολόγου Μ.Α. Καθηγητή Δ.Ε.

«Μύθος και πραγματικότητα στις *Ιστορίες* του Ηρόδοτου»

Στο έργο του *De legibus* (i.1.5) ο Ρωμαίος πολιτικός και διανοούμενος Κικέρων απέδωσε στον Ηρόδοτο τον εξεχόντως τιμητικό τίτλο «pater historiae», καθώς πίστευε ότι ο πεζογράφος από την Αλικαρνασσό ήταν ο πρώτος άνθρωπος που κατέγραψε συστηματικά και επεχείρησε να ερμηνεύσει τα μεγάλα γεγονότα της εποχής του. Πολλούς αιώνες αργότερα, το 1971, ο Γερμανός κλασικιστής Detlev Fehling ισχυρίστηκε σε σχετικό βιβλίο του ότι ο Ηρόδοτος συνθέτει «ψευδοϊστορία», αφού πολλές από τις περιγραφές και πληροφορίες που παραθέτει είναι, ούτε λίγο ούτε πολύ, αποκυήματα της φαντασίας του. Μάλιστα, κατά τον Fehling, όταν ο Ηρόδοτος επικαλείται συγκεκριμένη πηγή, αυτό αποτελεί τεκμήριο της ανακρίβειας των λεγομένων του. Αυτές οι δύο διαμετρικά αντίθετες απόψεις, αλλά και οι ποικίλες, ενδιάμεσες άλλες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για τον Ηρόδοτο επιβεβαιώνουν ότι ο τελευταίος είναι ίσως ο πλέον αμφιλεγόμενος συγγραφέας της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, καθώς οι *Ιστορίες* του εξακολουθούν να εγείρουν συζητήσεις σχετικά με την αξιοπιστία των πληροφοριών που παρέχουν, και τις συνθήκες υπό τις οποίες συνετέθησαν.

Το έργο του Ηρόδοτου έχει διαιρεθεί σε εννέα βιβλία, στα οποία μπορεί αδρομερώς να διακριθεί η ακόλουθη «ιστορική» γραμμή: Στα τέσσερα πρώτα παρακολουθούμε σε γενικές γραμμές την άνοδο της Περσικής αυτοκρατορίας, στα επόμενα δύο προσεγγίζεται ο ελληνικός κόσμος, με την εξιστόρηση της Ιωνικής επανάστασης και της μάχης του Μαραθώνα, ενώ τα τελευταία τρία καλύπτουν την εισβολή του Ξέρξη στην Ελλάδα (480-479 π.Χ.). Όμως η ιστορική αφήγηση διανθίζεται από μια πλούσια ποικιλία παρεκβάσεων και περιγραφών, που καθιστούν τελικά το Ηροδότειο υλικό ένα ιδιόμορφο μίγμα από εθνολογικά, γεωγραφικά, λαογραφικά και ιστορικά στοιχεία. Το υλικό αυτό δεν είναι εύκολο να υποστεί απλώς «διύλιση», ώστε να εξαχθεί ένα «απόσταγμα» τεκμηριωμένου ιστορικού προϊόντος, το οποίο να πληροί εκείνες τις προϋποθέσεις αξιοπιστίας, που η επιστήμη της ιστορίας θέτει για την αξιολόγηση των πρωτογενών πηγών της. Στην πραγματικότητα, μια τέτοια προσέγγιση θα ήταν άστοχη, καθώς στην αναπόφευκτη δυσκολία που a priori προκαλεί στον κάθε μελετητή της αρχαίας ιστορίας η δεδομένη ένδεια ικανοποιητικού όγκου πηγών, έρχονται να προστεθούν, αφ' ενός, η εξαιρετικά

ελλιπής γνώση μας για τον αρχαϊκό κόσμο του Ηροδότου και, αφ' ετέρου, η μηδαμινή πληροφόρησή μας για τη διακειμενική παράδοση που πλαισιώνει το έργο του. Είναι βέβαιο ότι ο Ηρόδοτος έχει κάποιο χρέος – δύσκολο να προσδιοριστεί το μέγεθός του – στους Έλληνες λογογράφους (όπως ήταν ο Χάρων από τη Λάμψακο, ο Διονύσιος ο Μιλήσιος, ο Ελλάνικος ο Λέσβιος κ.α.): ο ίδιος άλλωστε μνημονεύει τέσσερις φορές τον Ελλάνικο τον Μυτιληναίο (2.143, 5.36, 5.125, 6.137.). Η άγνοιά μας για τα γραπτά των πεζογράφων αυτών επιτείνει το πρόβλημα της κατανόησης του κόσμου του Ηροδότου, των κινήτρων του αλλά και του λογοτεχνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο συνέθεσε το έργο του. Σε κάποιες περιπτώσεις είναι εμφανές ότι λειτουργεί περισσότερο ως παραμυθός. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι είχε πράγματι επισκεφτεί τη Βαβυλώνα, γιατί, αν τω όντι είχε ταξιδέψει ως εκεί, δεν θα ισχυριζόταν ότι τα τείχη της είχαν ύψος περίπου 100 μέτρα (1.178)! Σε άλλα σημεία όμως η ιστορική του πληροφόρηση διέπεται από αξιοσημείωτη ακρίβεια. Έτσι, η εξιστόρηση της εξέγερσης των Μάγων και της ανόδου του Δαρείου στον περσικό θρόνο συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με εκείνη που έχει καταγραφεί στη στήλη του Βεχιστούν - στο σημερινό Ιράν – που αποτελεί σημαντική πρωτογενή πηγή της ιστορίας των Αχαιμενιδών και την οποία φαίνεται ότι ο Ηρόδοτος είχε υπ' όψιν του. Πόση όμως ιστορικότητα μπορεί να υπάρχει σε αφηγήσεις όπως η περίφημη νουβέλα για τον Σόλωνα και τον Κροίσο, ή η σχετική με την παιδική ζωή του Κύρου της Περσίας;

Κατ' αρχάς, ο αναγνώστης των *Ιστοριών* καλό είναι να έχει κατά νου πως οι συναρπαστικές διηγήσεις του Ηροδότου πολλές φορές έχουν ζυμωθεί με φολκλορικά στοιχεία που ενίοτε αποκτούν στερεότυπη μορφή και απαντούν όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά ακόμα και σε λαϊκές κουλτούρες της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης. Ας δούμε κάποια παραδείγματα: Στο 2^ο βιβλίο (2.121) διαβάζουμε τη γοητευτική ιστορία δύο αδελφών που έκλεβαν τους θησαυρούς του βασιλιά της Αιγύπτου Ραμψίνητου, καθώς και τις προσπάθειες του τελευταίου να εντοπίσει τους δράστες. Πρόκειται αναφανδόν για μια παλιά, δημοφιλή λαϊκή αφήγηση, για την οποία έχουν καταγραφεί τουλάχιστον 28 παραλλαγές στις παραδόσεις όλου του κόσμου (βλ. How and Wells σελ. 225). Κι αν η ιστορία του Ραμψίνητου είναι προφανώς διασκευή κάποιου γνωστού παραμυθιού και από εκείνες που, ως ένα βαθμό, δικαιολογημένα απέδωσαν στον Αλικαρνασσέα πλάι στον τίτλο του πατέρα της ιστορίας και εκείνον του παραμυθά, υπάρχουν και αφηγήσεις στις οποίες η γραμμή ανάμεσα στην ιστορία και τη μυθοπλασία είναι δυσδιάκριτη. Έτσι, αρκετοί

μελετητές δείχνουν πρόθυμοι να θεωρήσουν ακριβή την ιστορία του γιατρού Δημοκλήδη από τον Κρότωνα (3.131-137), ο οποίος φέρεται ότι, αιχμάλωτος ων, γιάτρεψε ένα σοβαρό τραύμα του Δαρείου, κέρδισε την εύνοιά του και στη συνέχεια, ασκώντας επιρροή στη σύζυγο του Δαρείου Άτοσσα, συνέβαλε, ώστε ο Πέρσης μονάρχης να αποφασίσει την πρώτη εκστρατεία κατά της Ελλάδας. Η διήγηση αυτή είναι οπωσδήποτε γοητευτική και επιδέξια δοσμένη, λειτουργεί δε θαυμάσια ως εισαγωγή στην εξιστόρηση των Περσικών πολέμων, πλην όμως μια προσεκτικότερη ματιά θα ανιχνεύσει την ύπαρξη ενός στερεότυπου λαϊκού μοτίβου στον πυρήνα της: Ένας επαίων μιας τέχνης φυλακίζεται εξαιτίας ατυχούς συγκυρίας και, όταν κάποιος ισχυρός χρειάζεται απεγνωσμένα τις γνώσεις του, ο ειδικός έρχεται ξανά στο προσκήνιο. Προσφέρει τις υπηρεσίες του στον ισχυρό και αποκτά πλούτο και δόξα. Το μοτίβο αυτό συναντάται αυτούσιο στην Παλαιά Διαθήκη, όταν ο Ιωσήφ, γιος του Ιακώβ, ερμηνεύει το όνειρο του Φαραώ και κερδίζει μια θέση στην αυλή του τελευταίου. Όσο για τη σκηνή της συζήτησης ανάμεσα στο Δαρείο και την Άτοσσα, κατά την οποία η τελευταία πείθει τον άνδρα της ότι στόχος του πρέπει να είναι η Ελλάδα και όχι η Σκυθία, κύριο γνώρισμά της είναι ακριβώς η θεατρικότητα και η δραματοποίηση και λιγότερο η ιστορικότητα, γεγονός που μας θυμίζει την οφειλή που αναμφίβολα έχει η Ηροδότεια αφήγηση στα λογοτεχνικά είδη τα οποία προηγήθηκαν της ιστοριογραφίας (επική, λυρική και, βεβαίως, δραματική ποίηση). Η επίδραση του έπους είναι διάχυτη σε πολλά σημεία, όπως, λόγου χάρη, στα πολεμικά συμβούλια που προηγούνται της ανάληψης στρατιωτικής δράσης, τα οποία θυμίζουν τις αντίστοιχες γεμάτες ένταση συνάξεις της *Ιλιάδας*. Μάλιστα, το συμβούλιο των Ελλήνων πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας (8.53-63) διέπεται από χαρακτηριστική επική ατμόσφαιρα και η ανάδειξη μέσα από αυτό της προσωπικότητας του Θεμιστοκλή ως ήρωα των Ελλήνων παραπέμπει στις «αριστείες» των Ομηρικών ηρώων. Όσο για την ιστορικότητα αυτών των συμβουλίων, είναι πολύ δύσκολο να δεχτούμε ότι ο Ηρόδοτος ήταν σε θέση, αρκετά χρόνια μετά τους Περσικούς πολέμους, να διαθέτει αξιόπιστη πληροφόρηση για το τι πραγματικά ειπώθηκε στα επίπεδα της ανώτατης ελληνικής ηγεσίας κατά τις συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις.

Η ύπαρξη δραματικής έντασης και θεατρικότητας στα περισσότερα επεισόδια που αφηγείται ο Ηρόδοτος, ανεξάρτητα από το αν αυτά είναι περισσότερο ή λιγότερο «ιστορικά», θυμίζει τον «λώρο» που συνδέει τις Ιστορίες και με τα άλλα είδη ποίησης. Ας θυμηθούμε την ιστορία της συνάντησης του Σόλωνα με τον Κροίσο. Εδώ

η επιρροή όχι μόνο της δραματικής αλλά και της λυρικής ποίησης είναι ιδιαίτερα εμφανής και, επιπλέον, μπορεί να διακρίνει κανείς ίχνη από τα κίνητρα που είχε ο ιστορικός από την Αλικαρνασσό, για να συνθέσει το έργο του. Η συνάντηση αυτή καθεαυτήν είναι οπωσδήποτε φανταστική, καθώς ο Σόλων απουσίασε από την Αθήνα κατά το διάστημα 591 – 581 π.Χ., ενώ η βασιλεία του Κροίσου στη Λυδία δεν ξεκίνησε πριν το 560 π.Χ. Με την ιστορία αυτή ο Ηρόδοτος βρίσκει την ευκαιρία να αναδείξει σημαντικές αξίες, όπως είναι η ελληνική αρετή του πολίτη, η οποία απαντά και στη λυρική ποίηση π.χ. του Τυρταίου ή και του ίδιου του Σόλωνα, καθώς και η ιδέα της θείας δίκης, που τιμωρεί την ύβρη και την αμετροέπεια και προσδιορίζει την άνοδο και πτώση ατόμων και ολόκληρων κοινωνιών. Η αντίληψη αυτή διατυπώνεται από τον Ηρόδοτο ήδη στην αρχή των Ιστοριών (1.5.3): «τὰ γὰρ (ἄστεα) τὸ πάλαι μεγάλα ἦν, τὰ πολλὰ αὐτῶν σμικρὰ γέγονε, τὰ δὲ ἐπ' ἑμεῦ ἦν μεγάλα, πρότερον ἦν σμικρὰ. Τὴν ἀνθρωπηὴν ᾧν ἐπιστάμενος εὐδαιμονίην οὐδαμὰ ἐν τῶντῳ μένουσαν ἐπιμνήσομαι ἀμφοτέρων ὁμοίως». Το σχῆμα *ύβρις – ἀτη – τίσις*, που διέπει όχι μόνο την ιστορία του Σόλωνα και του Κροίσου αλλά και άλλες, όπως εκείνη του θανάτου του Ἄτυ (1.34-45) ή του Πολυκράτη από τη Σάμο (3.39-43 & 120-125), συνδέεται αναμφίβολα με την αττική τραγωδία.

Οι αφηγήσεις του Ηροδότου επομένως είναι «μπολιασμένες» από στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, της ποίησης αλλά και από τα πνευματικά ρεύματα του ανήσυχου 5^{ου} π.Χ. αιώνα, όπως της σοφιστικής. Έτσι, στη συζήτηση για τα πολιτεύματα ανάμεσα σε τρεις επιφανείς Πέρσες (3.80-84), που υποτίθεται ότι προηγήθηκε της ανόδου του Δαρείου στο θρόνο των Αχαιμενιδών, οι διαλεγόμενοι χρησιμοποιούν επιχειρηματολογία που δεν μπορεί παρά να οδηγήσει συνειρμικά στη ρητορική των σοφιστών. Μάλιστα ένας εξ' αυτών, ο Οτάνης, υποστήριξε με σθένος ότι στην Περσία θα έπρεπε να εγκαθιδρυθεί δημοκρατικό πολίτευμα! Είναι δυνατόν μια τέτοια συζήτηση πράγματι να έλαβε χώρα και μάλιστα στα τέλη του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, όταν η δημοκρατία δεν είχε εφαρμοστεί ούτε καν στην Αθήνα; Ο Ηρόδοτος επιμένει ότι το συμβάν ίσως ακούγεται απίστευτο αλλά είναι ακριβές, και δεν αποκλείεται να είχε ακούσει κάποια παρόμοια ιστορία από τις περσικές πηγές που χρησιμοποιούσε. Ο ίδιος επέλεξε να το αναπαραγάγει με τρόπο εναργή και δραματικό, βρίσκοντας συνάμα την ευκαιρία να συνοψίσει μέσα από τα λόγια του Οτάνη τις αρετές της δημοκρατίας, που ήδη βρισκόταν σε ακμή στην Αθήνα της εποχής του.

Οι ιστορίες που αναφέρθηκαν είναι μόνο ενδεικτικές, υπογραμμίζουν όμως το γεγονός ότι η διάκριση μεταξύ μύθου και πραγματικότητας στον Ηρόδοτο δεν είναι πάντα εύκολη, ακόμα και σε διηγήσεις που αναφέρονται σε γνωστές ιστορικές περιστάσεις και εμπλέκουν υπαρκτά πρόσωπα. Παρά τα προβλήματα αυτά και την ύπαρξη πλήθους θρύλων και παραμυθιών στις Μούσες του Ηροδότου, ο τελευταίος παραμένει ιστορικός και, γιατί όχι, ο πατέρας της ιστορίας, όχι μόνο επειδή εξακολουθεί πάντα να αποτελεί τη σημαντικότερη πρωτογενή πηγή για μια ολόκληρη εποχή αλλά, επιπλέον, γιατί είναι ο πρώτος που – ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας – συνειδητοποιεί την ανάγκη να επιδιώκει την αντικειμενικότητα. Φυσικά, δεν αποφεύγει πάντα τη μεροληψία και, βεβαίως, έχει τις προσωπικές του συμπάθειες και αντιπάθειες απέναντι σε συγκεκριμένα πρόσωπα και ολόκληρες πόλεις. Προσπαθεί όμως να είναι τίμιος στις κρίσεις του, σε πολλές περιπτώσεις παραθέτει τις πηγές του, διατυπώνοντας παράλληλά τις επιφυλάξεις του, και δεν παρασύρεται από εμπάθειες, μη διστάζοντας να επαινέσει ακόμα και τους «βαρβάρους». Είναι αλήθεια ότι η διασταύρωση και εξακρίβωση της ιστορικής αλήθειας με τα σημερινά κριτήρια δεν είναι πάντα προτεραιότητά του, όμως ο Ηρόδοτος δεν παύει να είναι ένας πρωτοπόρος, ιδρυτής ενός καινούριου λογοτεχνικού είδους, που δίκαιο είναι να κρίνεται υπό το πρίσμα των ευρύτερων συνθηκών της εποχής του. Ας μην ξεχνάμε, τέλος, ότι η καταγραφή του παρελθόντος είναι ένα ιδιαίτερα δύσκολο έργο, καθώς τα πραγματικά γεγονότα αλλοιώνονται εκπληκτικά γρήγορα στις μνήμες των ανθρώπων, είτε εκούσια είτε ακούσια. Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμα και οι πλέον συνεπείς απόπειρες αξιόπιστης ανασύνθεσης του αρχαίου κόσμου συχνά υποχρεώνονται να λάβουν ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες ως δεδομένες και όχι λιγότερο συχνά καταλήγουν σε συμπεράσματα που, από ιστορικής απόψεως, δεν είναι επαρκώς τεκμηριωμένα. Πολλοί χαρακτήρισαν τον Ηρόδοτο παραμυθά ή και πατέρα των ψεμάτων, όμως κάποιες φορές ακόμα και οι πλέον έγκυροι ιστορικοί παρασύρονται και παραθέτουν ως «γεγονότα» αφηγήσεις αμφίβολης αξιοπιστίας. Θα κλείσουμε με ένα τυπικό τέτοιο παράδειγμα. Διαβάζουμε στον Ηρόδοτο (3.122-123) πώς ο Πέρσης σατράπης Οροίτης εξαπάτησε τον τύραννο της Σάμου Πολυκράτη, στον οποίο είχε υποσχεθεί μεγάλη χρηματική ενίσχυση. Ο Πολυκράτης, καχύποπτος όπως ήταν, έστειλε κάποιον έμπιστό του να ελέγξει αν τα χρήματα όντως υπήρχαν. Τότε ο Οροίτης του έδειξε οκτώ λάρνακες γεμάτες με πέτρες, η επιφάνεια των οποίων καλυπτόταν από ένα λεπτό στρώμα χρυσού. Μια ακόμα όμορφη λαϊκή αφήγηση, θα σκεφτεί αμέσως κανείς. Όμως παρόμοια ιστορία καταγράφεται και από τον

Θουκυδίδη (6.46), ο οποίος μας πληροφορεί ότι οι Εγεσταίοι έδειξαν στους Αθηναίους απεσταλμένους ασημένια αναθήματα από το ιερό της Αφροδίτης και σκεύη που διέθεταν, καθώς και πολλά άλλα ημιπολύτιμα αντικείμενα που είχαν δανειστεί από γειτονικές πόλεις, για να τους πείσουν ότι άξιζε τον κόπο να εκστρατεύσουν στη Σικελία. Είναι φανερό ότι έχουμε και εδώ να κάνουμε με το ίδιο λαϊκό μοτίβο της εξαπάτησης που, ανεξάρτητα αν απηχεί κάποιο σχετικό γεγονός ή όχι, καταγράφεται ως επιβεβαιωμένη πληροφορία από τον Θουκυδίδη, το έργο του οποίου είναι συνυφασμένο στην κοινή συνείδηση με τις έννοιες της αξιοπιστίας και της ιστορικής ακρίβειας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. R. Burn, *Introduction in Herodotus, the Histories* (Penguin), London 1972.
- S. Cagnazzi, «Tavola dei 28 logoi di Erodoto» *Hermes* 103 (1975) σελ. 385-423.
- C. Dewald and J. Marincola, «A selective introduction in Herodotean studies» *Arethusa* 20 1978 σελ. 8-40.
- D. Fehling, *Herodotus and his 'sources': Citation, invention and narrative art* (transl./rev. edn. Leeds, 1989) 1971.
- S. Flory, *The archaic smile of Herodotus*, Detroit 1969.
- C. W. Fornara, *Herodotus: an interpretative essay*, Oxford 1971.
- J. Gould, *Herodotus*, London 1989.
- A. Griffiths, *Democedes of Croton: A Greek doctor at the court of Darius, Achaemenid History II, The Greek sources*, Leiden 1987.
- J. Hart, *Herodotus and Greek history*, London 1982.
- S. Hornblower, *Thucydides*, London 1987
- W.W. How and J.Wells, *A commentary on Herodotus*, Oxford 1912.
- H. R. Immerwahr, *Herodotus* στο Easterling P. and Knox B., *Cambridge history of classical literature* σελ. 426-441 1985.
- R. Lattimore 1939: 'The wise advisor in Herodotus' *CPh* 34 p.24-35.
- A. Momigliano, «The place of Herodotus in the history of historiography» *History* 43 σελ.1-13, 1958.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ της εφ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ το 2005

O. Murray, *Early Greece* , London 1980.

J. Myres, *Herodotus, father of history* , Oxford 1953.

L. Pearson, *Early Ionian historians* , Oxford 1939.

J.E. Powell, *A lexicon to Herodotus*, Cambridge 1938.